

De orgelmakers Gebr. Van Vulpen (I)

WIM VAN DER ROS

Tekening: Arno Zuidhoek

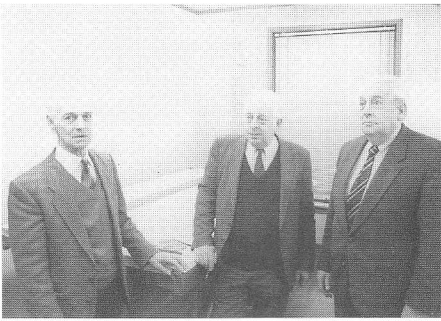
Het is alweer vier jaar geleden dat de Orgelmakers Gebr. Van Vulpen te Utrecht verhuisden naar hun nieuwe bedrijfspand aan de Utrechtse Tennesseedreef. Het is de derde behuizing voor deze orgelmakers. Daarvóór waren zij een halve eeuw gevestigd aan de Ambachtstraat in Utrecht: een toepasselijke straatnaam gelet op de historie van deze orgelmakers en hun werkwijze. Inmiddels vierden deze orgelmakers hun 60-jarig jubileum in 2000. Reden genoeg om naar Utrecht te rijden en in gesprek te gaan met Rijk van Vulpen en Henk Bouwman.

Het voormalige atelier aan de Ambachtstraat in Utrecht.

De start van deze orgelmakerij in Utrecht zou beschreven kunnen staan in een spannend jongensboek: twee enthousiaste broers die op jonge leeftijd een kerkorgel bouwen. Jongens die absoluut geen leer-school of ervaring in het orgelmakervak hebben, maar als autodidacten aan de slag gaan en met veel enthousiasme en interesse leren uit wat zij zien, maken en horen. We schrijven 1939. In een tijd dat de orgelbouw in Nederland over het algemeen geen hoog niveau heeft, bouwen de 17 en 18 jaar jonge broers in een kleine werkplaats een drie-stems mechanisch orgel. En dankzij het feit dat hun vader een loodgieterbedrijf heeft, hebben de broers de beschikking over goed gereedschap. Waar de één een stuk ervaring meebrengt vanuit dit metier en de ander een geschoold timmerman is, groeit er iets

moois: twee goede ambachtslieden, niet beïnvloed door enige andere orgelmaker. De liefde voor het orgel zit er al vroeg in. Rijk van Vulpen Sr. (1921-1997) krijgt al op jonge leeftijd orgellessen op het harmonium van zijn vader. Zijn vorderingen leiden tot zijn aanstelling op twaalfjarige leeftijd tot organist van de kerk van de Oud Gereformeerde gemeente in zijn woonplaats Utrecht. Daar wordt al spoedig een pijporgel aangeschaft: een-klaviers balustradeorgel uit de 18de eeuw. Dat orgel wekt de interesse van zowel Rijk als zijn broer Jos (geb. 1922), dan 14 en 13 jaar jong. Dat heeft invloed op de denkwereld van beiden. Daarbij komt ook de verwondering waarom die oude instrumenten veel mooier klinken dan orgels van recentere datum. Ze weten een ding zeker: alleen het slepladenorgel is goed, en dat is hun

De drie broers Van Vulpen in de tekenkamer, v.l.n.r. Rijk, Evert en Jos.

uitgangspunt. Thuis worden tekeningen gemaakt en plannen uitgewerkt om een kleiner orgel te maken. Oud pijpwerk wordt op de kop getikt. Er wordt gelezen, gekeken, geluisterd en geprobeerd. De ventielkast krijgt vorm en met 'vallen en opstaan' worden pijpen gemaakt en tot klinken gebracht. Om een lang verhaal kort te maken: in het *Utrechts Nieuwsblad* van 6 oktober 1939 staat onder het stadsnieuws vermeld: "Twee jonge Utrechters bouwden kerkorgel". Een uitgebreid artikel met als ondertitel: "De een: loodgieter, de ander: timmerman". En in het artikel lezen we onder andere: "Zoo groeide in de kleine werkplaats van den heer Van Vulpen aan de Oudwijkerdwaarsstraat 170 een orgel, dat voor een klein lokaal goede diensten kan bewijzen. Een instrument met drie registers, n.l. een Hohlfloete, een Waldfloete en een Cornet-echo. Het enige dat geen eigen fabrikaat is, is het

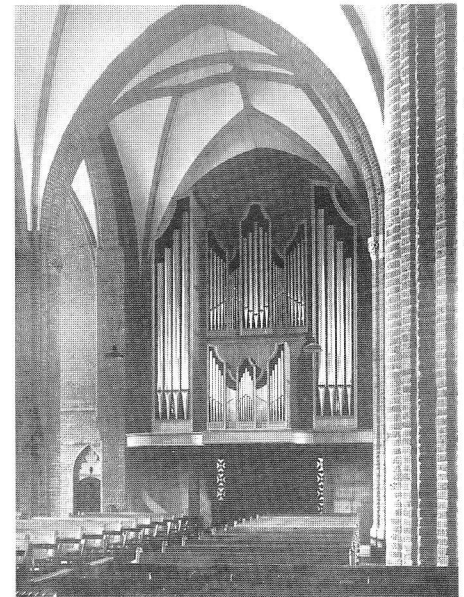
toetsenbord, dat van een oud huisorgel afgesloopt werd." Inmiddels is er belangstelling vanuit Grafhorst (bij Zwolle) om dit instrument te kopen. En op de vraag van de verslaggever of zij plannen hebben hiermee door te gaan, antwoorden de broers: "Als dit orgel verkocht kan worden, dan gaan we zeker door".

DE START VAN DE EIGEN ORGELMAKERIJ
In mei 1940 richten de broers hun eigen orgelmakerij op en vestigen zich in de Beukstraat in Utrecht. Hun geestelijk en liturgisch denken wijzigt en zij voelen zich beter thuis in de Nederlands Hervormde Kerk. De oor-

logsjaren leveren geen nieuwbouw op, maar de beide broers verdiepen zich verder in hun vak en contacten groeien. Verdere vorming van beiden leidt tot hun eerste 'echte' orgel: (de restauratie van) een acht stemmen tellend een-klaviers orgel met aangehangen pedaal voor de Hervormde kerk te Willemsoord. Het is professioneler en met in de oorlogsjaren verzamelde historische onderdelen gebouwd. Het wordt gekeurd door Lambert Ern e en Dolf Hendrikse namens de orgelcom-

Vier orgels uit de beginperiode: Didam NHK (1957), Rhenen Cunerakerk, nog zonder snijwerk (1956), Kruiningen NHK (1958/1959), en Zierikzee Geref. kerk (1959).

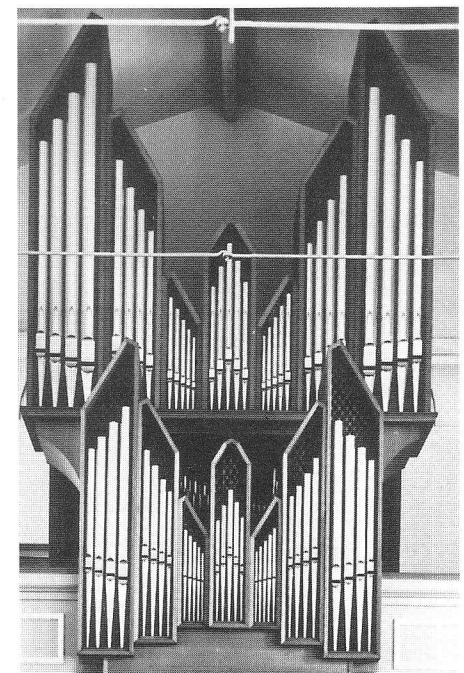

Collectie Stichting Orgelcentrum

Geref. kerk Zierikzee (1959)

Hoofdwerk		Rugwerk	
Prestant	8 vt	Holpijp	8 vt
Roerfluit	8 vt	Prestant	4 vt
Octaaf	4 vt	Roerfluit	4 vt
Spitsfluit	4 vt	Gemshoorn	2 vt
Octaaf	2 vt	Nasard	1 1/3 vt
Mixtuur 1 1/3 vt	5 st	Scherp 1 vt	4 st
Trompet	8 vt	Sexquialter D	2 st
Dulciaan	16 vt		

Borstwerk		Pedaal	
Gedekt	8 vt	Subbas	16 vt
Ged. Fluit	4 vt	Prestant	8 vt
Prestant	2 vt	Mixtuur 2 vt	5 st
Sifflet	1 vt	Bazuin	16 vt
Regaal	8 vt	Trompet	4 vt
Tremulant			

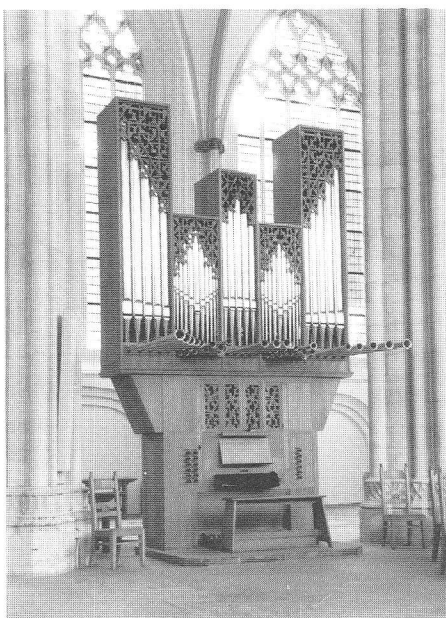
missie van de N.H. kerk. In 1949 koopt men een pand aan de Ambachtstraat in Utrecht. In dat jaar wordt een 4-voets instrument opgeleverd voor de Hervormde kerk in Beek (bij Nijmegen). Inmiddels werkt ook broer Evert (1929-2003) als medewerker bij Rijk en Jos. Daarna volgen o.a. Zoutelande (rest. 1951) en Berlicum (1952). In 1954 volgt hun eerste "grote" instrument, dat voor de Hervormde kerk in Bruinisse. Een orgel waarvan de opdracht al was verstrekt voor de watersnoodramp van 1953 (in die zin dus geen 'Rampenfonds-orgel'). In 1955 komt Henk Bouwman, momenteel adjunct-directeur, in dienst bij de gebroeders.

DE ROL VAN ADVISEUR

Het is opvallend – geef ik aan – dat menig orgelmaker zijn – nogal – 'vaste' adviseur heeft. Bij een orgel van Van Vulpen werd het vaak in een adem genoemd: "met Lambert Erné als adviseur". Rijk van Vulpen antwoordt dat, wanneer adviseur en orgelmaker gelijkwaardige artistieke overtuigingen hebben, het niet onlogisch is dat er banden groeien tussen orgelmaker en adviseur: "Daarin ontstaat een wisselwerking. Als orgelmaker zul je zeker goed luisteren naar een adviseur. In die periode heb je – ook als Van Vulpen – te maken met mannen als dr. Oussoren, Willem Hülsmann en Lambert Erné. En je ziet

dan ook vanaf de vijftiger jaren orgelmakers als Flentrop, Van Leeuwen, Vierdag, wij en later Blank, die opsteken van adviseurs. Maar omgekeerd ook, dat adviseurs opsteken van orgelmakers. Een samenwerking gedurende een aantal jaren met een – wat heet – 'vaste' adviseur heeft zijn voordelen maar ook zijn nadelen. Een adviseur moet objectief blijven. Gezegd moet worden dat Erné een echte pionier was. Hij heeft het mechanische orgel weer op de kaart gezet. Hij was een voorvechter voor goede prijzen: kwaliteit heeft zijn prijs nodig. Voor die tijd waren we in de orgelwereld pneumatiek gewend, en dan sprak je over totaal andere prijzen. Ik durf te beweren dat wanneer Erné en Hendrikse er niet waren geweest, wij in Nederland op orgelbouwgebied niet dat niveau zouden hebben bereikt wat we nu hebben. Dat Erné overigens best een lastig iemand was, ook voor ons, mag blijken uit het feit dat hij wel eens offertes terugstuurde en gewoon 'afkeurde'. En over wisselwerking tussen adviseurs en orgelmakers zijn veel voorbeelden, denk b.v. maar aan Bolt en Reil. Als Erné langer had geleefd, was hij waarschijnlijk ook wel 'om' gegaan: het historiseren zat toen al in de lucht. Bij restauraties merkte je op dat je anders moest gaan werken; hij begon al wat anders te denken. Je ziet dat Bolt zich juist wil afzetten tegen de 'neo-barok'. Bolt was duidelijk een voorvechter voor het historisch orgel; daarin waren wij beslist niet de eerste. En toen bleken de orgelbouw en de adviseur toch niet zo gauw om te gaan: het was hun geesteskindje. Erné was beslist niet voorzichtig, en deed altijd heel krachtige en duidelijke uitspraken. En terugdraaien doe je dan niet zo abrupt. Overigens: Bolt en Talsma gingen om hem heen,

Foto: Wim van der Ros

Arnhem, koororgel Eusebiuskerk (1961).

Utrecht, Triumphatorkerk (1974)

Foto: Publicam

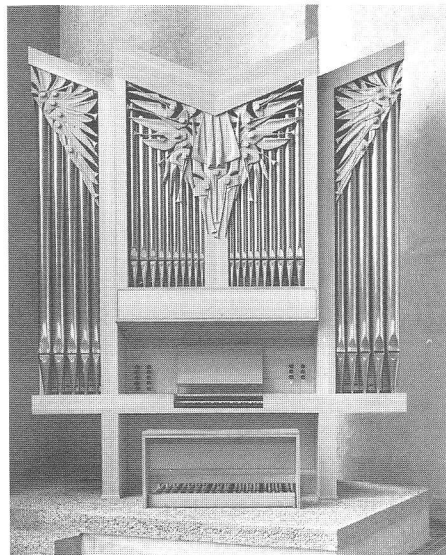
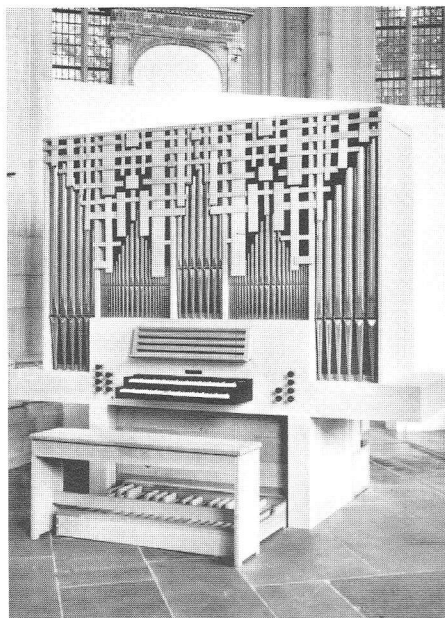

Foto: Publicam

Den Haag, Koninklijk Conservatorium (1967).

Utrecht, Conservatorium (1974)

Foto: Publicam

Koninklijk Conservatorium
Den Haag (1967)

Manuaal I	Manuaal II	Pedaal
Prestant 4 vt	Gedekt 8 vt	Subbas 16 vt
Holpijp 8 vt	Roerfluit 4 vt	Gedekt 8 vt
Woudfluit 2 vt	Octaaf 2 vt	
Mixtuur 2-3 st	Nasard 2 2/3 vt	3 koppelingen

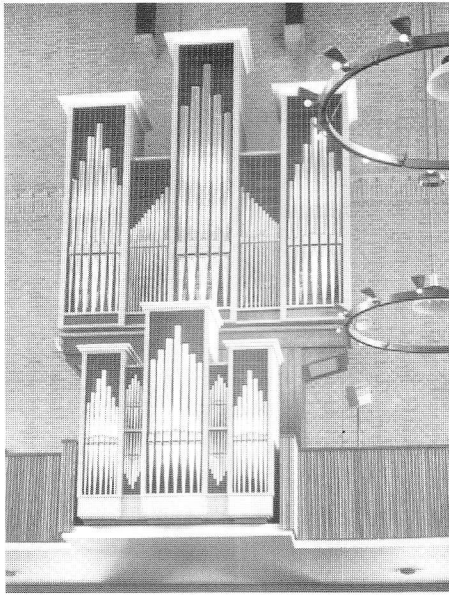

Foto: website Gereformeerde Barnabaskerk

Het orgel voor de v.m. Pauluskerk te Den Haag (1961), in 2002 door de bouwers overgeplaatst naar de Barnabaskerk in Apeldoorn. De vlakken onder de pijpenvelden zijn nu donkerrood. Dispositie:

Hoofdwerk	Rugwerk	Pedaal
Prestant 8 vt	Prestant 4 vt	Subbas 16 vt
Roerfluit 8 vt	Holpijp 8 vt	Prestant 8 vt
Octaaf 4 vt	Roerfluit 4 vt	Fagot 16 vt
Spitsfluit 4 vt	Quintadeen 2 vt	Schalmeij 4 vt
Octaaf 2 vt	Quint 1 1/3 vt	
Mixtuur 4-6 st	Sesquialter 2 st	
Trompet 8 vt	Scherp 3-4 st	
	Dulciaan 8 vt	
	Tremulant	

want verbaal verloren zij het van hem.” Het geeft des te duidelijker aan dat een goede wisselwerking en ‘van gedachten wisselen’ met elkaar van groot belang is.

SCANDINAVISCH INVLOEDEN: DE ‘NEO-BAROK’

“Erné was helemaal gek van – wat wij later betitelden – ‘neo-barokke’ instrumenten. Denk eens aan ‘zijn’ orgel in de Nicolaïkerk hier in Utrecht of aan het Sweelinck-orgel destijds in de NCRV-studio, beide van Marcussen. Niet dat dit nu zaligmakend was, maar het was toen een nadrukkelijke ommezwaai en een afzetten tegen de vooroorlogse periode, toen betiteld als de ‘vervalperiode’ in de orgelbouw. Feitelijk is de term ‘neo-barok’ onjuist: men nam alleen maar de dispositie over vanuit de Noord-Duitse barok.” (Aart Bergwerff

zei bij de ingebruikname van het vanuit de Opstandingskerk in Eindhoven naar de Chr. Geref. kerk aldaar overgeplaatste orgel, dat hij deze periode liever ‘neo-klassiek’ noemde: een mijlpaal in de ontwikkeling van de orgelbouw in het ‘terug naar het ambachtelijke’. VvdR).

“Trouwens, dat Sweelinck-orgel heeft ons ook nadrukkelijk geïnspireerd. Op overeenkomstige wijze bouwden wij orgels in onder meer Didam en Ouwerkerk en later in Geersdijk Wij gingen ook met engere mensuren werken. Spuck was toen een must. We hadden in die tijd ook minder kaas gegeten van het op de juiste wijze gebruiken van de intonatietechnieken dan nu.” Henk Bouman haalt nog op dat hij in die tijd, toen hij orgelges had van Erné, heel wat pijpwerk (ook van Marcussen) heeft opgemeten.

“Opvallend is dat het orgel in Bruinisse (1954) veel Hollandser is in verhouding tot hoe we na 1955 bouwden. In dat orgel gebruikten we minder enge mensuren, een sterker verloop binnen de registers, een normale windvoorziening en traditionele staartklavieren. Datzelfde geldt voor Opheusden. Die orgels hebben een meer historiserend karakter qua aanleg en windvoorziening.

Voor wat betreft het pijpwerk gebruikten wij in de ‘neo-barokke’ periode veel harder metaal. Dat kwam feitelijk doordat er te veel antimoon

en te weinig andere verontreinigingen in het orgelmetaal zaten en we eigenlijk te zuiver werkten. Daarbij was ook het pijpwerk vaak te dunwandig. Er ontstond spanning op de onderen bovenlabia. Toen de voeten gingen inzakken gingen we deze dikker maken, maar dat hielp totaal niet. Het was puur het gemis aan de juiste verontreiniging. In genoemde periode waren kernsteken niet gebruikelijk; als het nodig was gebruikte je hooguit *steekjes*. De wind stond strak: platte enge kanalen – alles compact gebouwd – zorgden voor een stuwende, strakke wind. Daarnaast kleine, direct onder de lade gemonteerde balgen, en het compacte strakke instrument stond als een klok, maar wel een klok met veel boventonen.”

Hoe moeten wij nu omgaan met het ‘aanpassen’ van orgels uit die periode?

“Ik voel me erg ongelukkig bij herintonatie van die instrumenten. Ze zijn in die periode gebouwd en je moet dat concept in ere houden. Je mag – binnen zekere grenzen – technisch herstellen. Er is een bepaald materiaalgebruik en er zijn *toen* gekozen mensuren. Je kunt hooguit de aanspraak verbeteren en het register beter laten klinken, je kunt een Scherp soms wat opschuiven omdat hij anders niet goed meer te gebruiken is. Maar denk eraan wat Ahrend ooit zei: “Ein Scharff soll scharff sein”. In Eindhoven hebben we bij de overplaatsing wel wat aan de intonatie gedaan. En bij het overplaatsen van het orgel uit de Pauluskerk in Den Haag naar Apeldoorn hebben we onder meer de spanning die in het pijpwerk zat, eruit gehaald. Bij Schoonhoven hebben we er een andere wind onder gezet in combinatie met de intonatie. Daarmee verbeter je een instrument zonder dat totaal om te vormen. Een goede windvoorziening is sowieso essentieel voor het verkrijgen van een goede aan- en afspraak van de pijpen en een ontspannen klank.

Daarbij spelen de juiste verhoudingen van windkanalen, balgen en de maten van een windlade uiteraard een evidente rol.”

